

Almir Gonçalves, Barbara Tuchańska

Empiryczna analiza zależności między długością przekazów ankietera i respondenta w wywiadzie swobodnym z uwzględnieniem dodatkowych zmiennych

Przegląd Socjologiczny Sociological Review 30, 257-271

1978

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

szu wywiadu, ponieważ skala rozpiętości długości przekazów w wywiadzie swobodnym jest większa niż w wywiadzie kwestionariuszowym i nie jest z góry limitowana przez badacza tekstem kwestionariusza. Celem tego rodzaju analiz może być nie tylko opisanie prawidłowości, ale także sformułowanie pewnych wskazówek metodologicznych. Realizacja takiego praktycznego celu nie wydaje nam się jednak możliwa w tym badaniu ze względu na ograniczoną ilość materiału, jakim dysponowaliśmy. Realnym zadaniem jest natomiast ustalenie, czy występuje w analizowanym przez nas materiale zależność między długościami przekazów ankietera i respondentów oraz czy zależność ta jest modyfikowana przez pewne dodatkowe zmienne.

SCHEMAT ANALIZY

Materiał wykorzystany w analizie to nagrania magnetofonowe 10 wywiadów swobodnych, które jeden z autorów przeprowadził w badaniach Z. Bokszańskiego nad udziałem młodych robotników w kulturze⁴.

Podstawowe zmienne, których związek nas interesuje, to

- długość przekazu ankietera (długość bodźca),
- długość przekazu respondenta (długość reakcji).

Obie mierzone są ilością słów wypowiedzianych przez ankietera i respondenta⁵.

Zmienne dodatkowe, czyli te, które uznaliśmy za możliwe modyfikatory interesującej nas zależności, podzielić można na trzy grupy.

1. Cechy bodźca:

- typ logiczno-gramatyczny przekazu ankietera,
- rodzaj związku sekwencyjnego kilku kolejnych pytań,
- stopień trudności bodźca wynikający z rodzaju problematyki, której dotyczy.

⁴ Z. Bokszański: *Młodzi robotnicy a awans kulturalny*, Warszawa 1976. W niniejszym artykule kontynuujemy analizy przeprowadzone przez jednego z autorów, a przedstawione w nie publikowanej pracy magisterskiej A. Gonçalvesa: *Niektóre zagadnienia techniki wywiadu swobodnego ze szczególnym uwzględnieniem sprawy długości przekazów ankietera i respondenta*, napisanej w 1972 r. pod kierunkiem prof. J. Lutyńskiego.

⁵ Pomiar dokonywany był przez odtwarzanie nagrań magnetofonowych wywiadów. Z analizy wyłączone zostały przekazy składające się na „metryczkę”, czyli dotyczące danych społeczno-demograficznych respondenta, oraz wypowiedzi ankietera, których celem nie było zdobywanie informacji, ale powiadamianie respondenta o celu wywiadu, stworzenie dobrej atmosfery itp. Liczone były wszystkie słowa wypowiedziane przez respondentów, a w przekazach ankietera nie liczone były jedynie zwroty grzecznościowe typu „proszę Pana...”.

2. Własności reakcji respondenta: stosunek treści odpowiedzi do treści pytania.

3. Cechy osobowości respondentów.

ZALEŻNOŚĆ PODSTAWOWA

Z tego, co zostało dotychczas powiedziane, wynika, że obok podstawowego pytania o zależność między długościami przekazów w wywiadzie swobodnym interesowała nas także kwestia kierunku i siły tej zależności, a także problem, w jaki sposób jest ona modyfikowana przez pewne dodatkowe zmienne.

Wyniki ilościowe stanowiące podstawę dla udzielenia odpowiedzi na najważniejsze pytanie o zależność między długościami przekazów i jej kierunek przedstawione są w tabeli 1.

Tabela 1. Podział różnej długości reakcji respondentów w zależności od długości odpowiedzi słownej ankietera (w %)

Reakcje respondentów (liczba słów)	Odpowiedzi słowne ankietera (liczba słów)					
	krótkie 1—6	średnie 7—15	długie 16—49	b. długie 50 i więcej	razem	
					%	N
Krótkie 0—5	42,99	31,73	28,77	30,77	37,17	226
Średnie 6—12	26,33	22,12	21,92	15,38	24,18	147
Długie 13—49	25,16	34,62	26,03	7,69	28,13	171
B. długie 50 i więcej	5,52	11,53	23,28	46,16	10,52	64
Razem	100,00 (314)	100,00 (208)	100,00 (73)	100,00 (13)	100,00	608

Interpretację danych przedstawionych w tej tabeli dobrze będzie rozpocząć od analizy marginesów. Widać wyraźnie, że tendencje w różnicowaniu się rozkładów przekazów ze względu na długość jest podobna, zarówno w zbiorze przekazów ankietera, jak i reakcji respondentów. Są to rozkłady lewoskośne. Dominują przekazy krótkie. W zbiorze przekazów ankietera drugą co do liczebności grupę stanowią przekazy średnie, trzecią — długie i czwartą, najmniej liczną, przekazy bardzo długie, liczące przeciętnie 70 słów. W zbiorze reakcji respondentów natomiast na drugim miejscu znajdują się przekazy długie, na trzecim

średnie i na czwartym bardzo długie, liczące 50 i więcej słów. Takie rozkłady wiążą się z tym, że ogółem w reakcjach respondentów zawartych jest więcej słów (10 682) niż w bodźcach ankietera (6 254 słów).

Sama zależność między długością bodźców i reakcji jest istotna statystycznie na poziomie istotności 0,001 ($\chi^2=56,1$), ale dość słaba — C Pearsona wynosi 0,29, podczas gdy maksymalna wartość tego współczynnika dla takiej tabeli wynosi 1. Tendencja w powiązaniach poszczególnych kategorii bodźców i reakcji jest jednak dość wyraźna. Krótkie bodźce najczęściej wywołują krótkie reakcje, tj. liczące od 0 słów (czyli milczenie) do 5 słów (42,99%). Średnie bodźce zawierające 7—15 słów wywołują odpowiedzi długie (34,62%) lub krótkie (31,73%). Długie bodźce z kolei wywołują najbardziej różnorodne reakcje. Żadna z grup reakcji nie wyróżnia się w sposób zdecydowany. Wreszcie, bardzo długie bodźce wywołują przede wszystkim reakcje krótkie albo bardzo długie, aczkolwiek, ze względu na małą liczebność tej kategorii bodźców, trudno formułować wnioski z całym przekonaniem.

Interesujące wyniki daje także zestawienie szeregów średnich długości bodźców ankietera (oznaczonych przez \bar{x}_A) i średnich długości reakcji (oznaczonych przez \bar{x}_R) w poszczególnych kategoriach bodźców. Średnie te są stosunkami ilości słów, odpowiednio, ankietera lub respondentów, do ilości przekazów w danej klasie długości bodźców (ilości przekazów ankietera i respondentów są wewnątrz każdej klasy identyczne). Zestawienie tych średnich zawiera tabela 2.

Tabela 2. Przeciętna długość przekazów ankietera i respondentów w poszczególnych klasach długości bodźców oraz liczba słów respondentów przypadających na jedno słowo ankietera

Klasy długości bodźców (liczba słów)	\bar{x}_A	\bar{x}_R	$\frac{\bar{x}_R}{\bar{x}_A}$
1—5	3,48	13,03	3,75
6—10	7,28	17,60	2,41
11—15	12,89	20,52	1,59
16—20	17,63	13,94	0,80
21—25	23,08	22,00	0,95
26—30	25,89	26,56	1,03
31—35	33,55	30,09	0,89
36—49	39,40	35,67	0,91
50 i więcej	70,00	36,77	0,53
Ogółem średnie	10,29	17,57	1,71

Średnie w kolumnie \bar{x}_A oraz w kolumnie \bar{x}_R stanowią szeregi rangowe. Korelacja między tymi szeregami jest wysoka — współczynnik korelacji rang Spearmana wynosi 0,95. Przyrostowi długości wypo-

wiedzi ankietera towarzyszy przyrost długości odpowiedzi respondentów i tendencja ta jest jednolita we wszystkich klasach.

Interesujące informacje znaleźć można także w trzeciej kolumnie omawianej tabeli. Podane są w niej ilości słów respondentów przypadające na jedno słowo ankietera w poszczególnych klasach długości przekazów ankietera. Okazuje się, że w zasadzie tylko w przypadku bodźców trzech pierwszych klas na jedno słowo ankietera przypada więcej niż jedno słowo respondenta, dokładniej: 3,75, 2,41 lub 1,59. W pozostałych kategoriach przypada mniej niż jedno słowo. Wynik ten zdaje się wskazywać, że istnieje granica, poza którą przyrosty w długości bodźca stają się mniej efektywne, wywołują mniejsze przyrosty w długościach odpowiedzi.

Powyższe wyniki traktować należy jednak z ostrożnością. Zbiór analizowanych przekazów nie jest zbyt duży (608 przekazów ankietera i tyleż samo przekazów respondentów), a ponadto przekazy te nie są zbyt różnorodne, ponieważ pochodzą z jednego badania. Możemy jedynie powiedzieć, że hipoteza Ch. F. Cannela została potwierdzona w przeanalizowanym materiale. Im dłuższe są bodźce ankietera, tym dłuższe są reakcje respondentów w analizowanych wywiadach, aczkolwiek poza bodźcami krótkimi i średnimi przeciętna ilość słów wypowiedzianych przez ankietera w obrębie jednego bodźca jest na ogół wyższa niż przeciętna ilość słów występujących w jednej reakcji respondenta.

Stwierdzenie pozytywnej korelacji między długościami bodźców kierowanych do respondentów w wywiadach a długościami ich reakcji rodzi dalsze pytania. Przede wszystkim pojawia się problem, czy zależność ta jest modyfikowana przez własności bodźców i reakcji, a także przez cechy samych uczestników aktu komunikacji.

STOPIEŃ TRUDNOŚCI BODŹCA

Trudność bodźców jest zmienną bezpośrednio związaną z tematyką wywiadu. Analizowane wywiady dotyczyły pięciu grup zagadnień, które skomasowaliśmy w trzy części różniące się problematyką i stopniem ogólności poruszanych spraw, a co za tym idzie także stopniem trudności pytań dla badanych.

Część I składała się z przekazów dotyczących konsumpcji kulturalnej badanego, tj. książek, czasopism, filmów, sztuk teatralnych, audycji radiowych, programów telewizyjnych i muzyki, czytanych, oglądanych i słuchanych najchętniej przez respondenta, i odpowiednio tych form, których respondent nie lubi. Ta część wywiadu była niewątpliwie najprostsza i najłatwiejsza dla respondentów.

Część II zawierała pytania dotyczące zmian w preferencjach kulturalnych respondenta w ostatnich latach, postrzeganych przez badanego powodów tych zmian, trudności, na jakie natrafił, oraz uświadamianych efektów zmian w konsumpcji kulturalnej. Ta część była trudniejsza od pierwszej, ponieważ wymagała większej dozy wysiłku intelektualnego od badanych, przypominania, porównywania i oceniania. Jednocześnie była ona łatwiejsza od części trzeciej, ponieważ podobnie jak pierwsza odnosiła się do samego respondenta.

Część III składała się z pytań odnoszących się do postrzeganych przez badanego podziałów ludzi ze względu na ich konsumpcję kulturalną, kryteriów tych podziałów, a także opinii o ludziach, którzy korzystają z tych form konsumpcji, z których sam respondent nie korzysta. Była to bez wątpienia najtrudniejsza część wywiadu, wymagająca abstrakcyjnego myślenia, dokonywania generalizacji i wyrażania opinii w kwestiach, nad którymi większość respondentów nie zastanawiała się wcześniej.

Uwzględnienie podziału wywiadów na takie trzy części różniące się poruszaną problematyką pozwala stwierdzić, że długości przekazów, zarówno bodźców, jak i reakcji, są zróżnicowane w poszczególnych częściach. Najbardziej interesuje nas tu oczywiście zróżnicowanie długości reakcji. Okazuje się, że w pierwszej części wywiadu dominowały reakcje krótkie — przeciętna reakcja składała się z 18 słów; w drugiej części przeciętna odpowiedź liczy 34 słowa, a w trzeciej części 28 słów. Zmniejszenie się przeciętnej długości reakcji w części trzeciej spowodowane jest tym, że stosunkowo duży jest udział w tej części reakcji krótkich, które stanowią 36,40% wszystkich reakcji składających się na część III. Są to przekazy typu: „nie wiem”, „nie zastanawiałem się nad tym”, lub wręcz milczenie.

Wyniki te pokazują wyraźnie, że analizując długość reakcji respondentów nie można abstrahować od tematyki, której dotyczy wywiad.

STOSUNEK TREŚCI ODPOWIEDZI DO TREŚCI BODŹCÓW

Analizując długość odpowiedzi respondentów nie można pomijać zawartości treściowej tych odpowiedzi. Długa wypowiedź respondenta nie musi wcale dostarczać badaczowi większej ilości informacji niż odpowiedź krótsza. Tak więc, stosunek treści odpowiedzi do treści pytania, czy szerzej, do żądania zawartego w bodźcu ankietera jest kwestią niezmiernie ważną. A nawet więcej. Dopiero w połączeniu z nią celowa staje się analiza zależności długości bodźców od długości reakcji. Tylko wówczas dyrektywa zwiększania długości bodźców dla uzyskania dłuższych odpowiedzi jest wartościowa dla badaczy, gdy jednocześnie wią-

zać się to będzie z uzyskiwaniem odpowiedzi o większej zawartości informacyjnej, tj. zawierających nie tylko minimum koniecznych informacji, zaspokajających żądanie zawarte w pytaniu, ale także informacje dodatkowe, cenne z punktu widzenia rozwiązywanych w badaniu problemów.

Ocena odpowiedzi z punktu widzenia ich odpowiedniości do treści postawionego pytania i istotności ze względu na poszukiwaną przez badacza informację jednostkową nie jest łatwa, szczególnie w przypadku odpowiedzi na pytania otwarte. Jeśli chce się tę ocenę ująć w takich kategoriach, jakie umożliwiają opracowanie ilościowe, przedsięwzięcie staje się jeszcze trudniejsze i właściwie możliwe staje się jedynie operowanie bardzo ogólnymi kategoriami, do których zaliczane są odpowiedzi w sposób wysoce arbitralny.

Wyróżniliśmy cztery kategorie reakcji respondentów ze względu na ich stosunek do treści pytania.

1. Odpowiedź tylko właściwa (TW) jest to taka reakcja, która jest dokładną odpowiedzią na postawione pytanie, tj. dotyczy tylko tego, o co pytał ankieter. Przykładami mogą być następujące odpowiedzi na pytanie: Czy czytuje Pan książki?: „tak”, „tak, czytuję”, „owszem”.

2. Odpowiedź właściwa z dodatkowymi informacjami (W+) jest to taka reakcja, która zawiera nie tylko bezpośrednią informację — odpowiedź na zadane pytanie, ale ponadto jakieś dodatkowe informacje, rozszerzające, uszczegóławiające itp., które zwłaszcza w wywiadzie swobodnym mogą być bardzo cenne dla badacza. Na pytanie o czytanie książek udzielano takich na przykład odpowiedzi: „tak, nawet wczoraj zacząłem czytać *Kolumbów*”, „czytuję, ale nie każdą”, „czytuję, ale bardzo rzadko”. Każda z tych odpowiedzi dostarcza jakiejś dodatkowej informacji poza stwierdzeniem, że badany czytuje książki.

3. Odpowiedź niewłaściwa (NW) — reakcja, która nie jest bezpośrednią odpowiedzią na bodziec, jest mniej lub bardziej „oddalona” od tematu i w związku z tym zawsze wymaga zadania następnego, uzupełniającego pytania. Odpowiedzi niewłaściwe na przytoczone wyżej pytanie mają postać: „nie mam czasu na czytanie”, „kiedy byłem młody, to czytałem często”, „wie pan, nie każdy ma czas”.

4. Brak odpowiedzi (B) — reakcja w postaci milczenia lub jakiejś nieskładnej werbalizacji, nie będąca odpowiedzią na zadane pytanie. To właśnie reakcje tej kategorii włączone są do reakcji krótkich jako zawierające 0 słów.

Wśród wszystkich 608 reakcji respondentów dominują reakcje właściwe z dodatkowymi informacjami — stanowią one 66,78% wszystkich reakcji; odpowiedzi niewłaściwe stanowią 19,24%, a odpowiedzi tylko właściwe — 11,35%.

Ten rozkład jest niewątpliwie korzystny dla badacza, choć nie idealny. Ponad 78% odpowiedzi dostarczyło poszukiwanych przez badacza informacji, a ponad połowa dostarczyła ponadto jakichś dodatkowych informacji, które może badacz wykorzystać w opracowaniu dla rozszerzenia czy pogłębienia wniosków.

Interesująco przedstawia się także rozkład poszczególnych typów reakcji ze względu na długość wywołujących je bodźców. Zależność tę przedstawia tabela 3.

Tabela 3. Odpowiedzi o różnym stosunku do treści pytania w poszczególnych klasach długości bodźców (w %)

Rodzaj odpowiedzi ze względu na stosunek ich treści do treści bodźca	Długość bodźca (liczba słów)				razem
	krótkie 1—6	średnie 7—20	długie 21 i więcej		
TW	16,88	6,25	2,86	11,35	69
W+	63,69	70,98	67,14	66,78	406
NW	16,56	20,10	28,57	19,24	117
B	2,87	2,67	1,43	2,63	16
Razem	100,00 (314)	100,00 (224)	100,00 (70)	100,00	608

Wyraźnie widoczne jest, że wszystkie bodźce, niezależnie od długości, wywołują przede wszystkim odpowiedzi właściwe z dodatkowymi informacjami (W+). Krótkie bodźce stosunkowo często wywołują odpowiedzi tylko właściwe (TW) — stanowią one 16,88%, w porównaniu z 11%-owym udziałem tej kategorii odpowiedzi w zbiorze wszystkich odpowiedzi. Średnie bodźce częściej niż przeciętnie wywołują odpowiedzi właściwe z dodatkowymi informacjami. Długie i bardzo długie bodźce także najczęściej wywołują odpowiedzi właściwe z dodatkowymi informacjami, ale jednocześnie odpowiedzi typu NW wśród reakcji na te bodźce jest 28,57%, podczas gdy w całym zbiorze zaledwie 19,24%. Jednocześnie te długie bodźce stosunkowo rzadziej niż inne wywołują milczenie (reakcję typu B). Może to być związane z funkcją, którą pełnią, tj. z faktem, że często nie tylko zawierają żądanie odpowiedzi, ale także wyjaśnienia, ułatwienia etc.

Interesujących wyników dostarczyła także analiza, w której reakcje różniące się stosunkiem do treści pytania zostały uporządkowane ze względu na swą długość. Okazało się, że jeśli reakcja jest krótka, to prawdopodobieństwo, iż będzie odpowiedzią właściwą z dodatkowymi

informacjami, wynosi .45. Jeśli odpowiedź zawiera 9—20 słów, prawdopodobieństwo to wynosi .84, a jeśli jest to długa odpowiedź (powyżej 20 słów), prawdopodobieństwo, że będzie odpowiedzią typu W^+ , wynosi .93.

Prawidłowość ta nie wydaje się być zaskakująca, tak samo jak oczywista wydaje się supozycja, że im dłuższa jest odpowiedź, tym większa jest szansa, że zawarte w niej będą informacje przydatne badaczowi. To przypuszczenie można byłoby zamienić w pewność, gdyby w analizie uwzględnione były jeszcze inne zmienne, na przykład stopień trudności bodźców, co było jednak niemożliwe z powodu zbyt małej ilości analizowanych przekazów. O tym, że trudność bodźca może być w tym przypadku zmienną interweniującą, świadczyć może fakt, że rozkład czterech kategorii odpowiedzi (TW, W^+ , NW oraz B) nie jest jednokowy we wszystkich częściach wywiadu.

LOGICZNO-GRAMATYCZNY TYP BODŹCA

Tak jak zostało zaznaczone wcześniej, interesująca nas zależność może być modyfikowana także przez pewne własności samych bodźców. Narzucającą się wręcz cechą przekazów ankietera jest ich struktura syntaktyczna, ponieważ są to bodźce językowe. Nie bez powodu stosujemy termin „bodziec”, a nie termin „pytanie”. Przekaz ankietera nie zawsze jest bowiem zdaniem pytajnym, a ponadto nie zawsze jest jednolity wewnątrznie, może na przykład składać się z pytania i zdania oznajmującego czy równoważnika zdaniowego. Biorąc pod uwagę strukturę syntaktyczną podzieliliśmy bodźce ankietera na kategorie.

1. Bodźce niepytajne — zdania oznajmujące, równoważniki zdań i pojedyncze słowa, które mogą zdobywać pytajny charakter dzięki intonacji wypowiedzi, ale nie mają budowy właściwej dla zdań pytajnych.

2. Bodźce pytajne — mające budowę zdań pytajnych. Wśród tych przekazów wyróżniliśmy następujące podklasy:

a. pytania rozstrzygnięcia, tj. pytania typu „czy...?”,

b. pytania typu „co...?”, np. „Co by Pan zaliczył do...?”, „Co czytał Pan ostatnio?”, a także: „Na co Pan zwrócił uwagę?”, „Czego Pan tam szukał?”,

c. pytania typu „dlaczego...?”, w tym także pytania „Z jakiego powodu...?”,

d. pytania typu „jakie...?”, np. „Na jakie sztuki Pan chodzi?”,

e. pytania typu „jak...?”, np. „Jak mógłby Pan podzielić ludzi...?”.

Przyjęty tu podział bodźców nie jest ani czystym podziałem logicznym (do tej samej klasy np. pytań typu „jaki...?” należeć mogą zarów-

no pytania otwarte, jak i zamknięte), ani czystym podziałem gramatycznym. Jest on wynikiem analizy przekazów ankietera w wywiadach, które analizowaliśmy, ma służyć ich podziałowi i oczywiście nie jest wolny od pewnej dozy arbitralności. Podział ten wymaga jeszcze jednego komentarza. Przekazy, które składały się z kilku składników o różnej strukturze logiczno-gramatycznej, zaliczane były do kategorii w zależności od tego, do jakiej kategorii należał główny element danego przekazu. Nawet jednak tak arbitralny sposób klasyfikacji nie pozwolił wszystkim przekazów zaliczyć do którejs z powyższych klas, w wyniku czego uwzględniliśmy także kategorię „inne pytania”.

Zróżnicowanie długości odpowiedzi ze względu na logiczno-gramatyczny typ wywołujących je bodźców przedstawia tabela 4. Ogólna

Tabela 4. Odpowiedzi o różnej długości będące reakcjami na poszczególne typy bodźców

Typy bodźców	Odpowiedzi (liczba słów)			
	krótkie 0—8	średnie 9—20	długie 21 i więcej	razem
Niepytające	105	42	54	201
Pytające:				
„czy...?”	41	20	28	89
„co...?”	9	3	12	24
„dlaczego?”	4	7	8	19
„jakie...?”	49	45	60	154
„jak...?”	4	3	9	16
inne	10	3	11	24
razem	117	81	128	326
Ogółem	222	123	182	527

liczba przekazów jest mniejsza niż w poprzednich tabelach, ponieważ w tej analizie wykorzystano jedynie część pierwotnego materiału. Tendencje w rozkładzie reakcji ze względu na długość w obu partiach materiału (próbach) były zgodne. Porównanie obu tych prób umożliwia tablica 5.

Analizowana zależność jest istotna statystycznie na poziomie 0,001 ($\chi^2 = 56,99$), a siła tego związku nie jest wprawdzie bardzo duża (C Pearsona wynosi 0,31), ale jej kierunek jest wyraźny. Wśród przekazów ankietera dominują bodźce niepytające (38,14%) i pytania typu „jakie...?” (29,22%). Tak duża ilość bodźców niepytających jest niewątpliwie cechą charakterystyczną wywiadu swobodnego, z założenia zbliżonego do potocznej rozmowy, która nie składa się wyłącznie z pytań i odpowiedzi na nie. Bodźce niepytające wywołują głównie reakcje krótkie (52,23% wszystkich reakcji wywoływanych przez te bodźce)

Tabela 5. Porównanie rozkładów reakcji ze względu na ich długość

Reakcje (liczba słów)	I próba		II próba	
	N	%	N	%
Krótkie 0—8	308	50,66	222	42,12
Średnie 9—20	138	22,70	123	23,34
Długie 21 i więcej	162	26,64	182	34,54
Razem	608	100,00	527	100,00

i to znacznie częściej niż inne bodźce (ogółem krótkie reakcje stanowią 42,12%). Prawie połowa pytań typu „czy...?” wywołuje krótkie reakcje, ale jednocześnie, stosunkowo często wywołują one odpowiedzi liczące ponad 21 słów. Takie długie odpowiedzi na pytania rozstrzygnięcia (w których przecież żąda się krótkiej odpowiedzi) zawierają zwykle dodatkowe informacje, które zwalniają ankietera od zadawania następnych pytań. Pytania typu „jaki...?” stosunkowo częściej niż inne bodźce wywołują odpowiedzi średnie i długie. Odpowiedzi liczące powyżej 9 słów stanowią w zbiorze odpowiedzi na pytania typu „jaki...?” 68,18%, podczas gdy ogółem jest tych odpowiedzi 57,88%. Podobnie jest w przypadku odpowiedzi na pytania typu „jak...?”.

ZWIĄZKI SEKWENCYJNE BODŹCÓW

Analizując bodźce ankietera szukać można powiązań między nimi i charakteryzować każdy bodziec ze względu na funkcje, które pełni w wywiadzie. Właśnie dzięki tym powiązaniom bodźce i reakcje na nie tworzą całościowy układ, którym jest wywiad. Związki między pytaniami wynikają nie tylko z tego, że wywiad w całości odnosi się do jakiegoś zakresu powiązanych zjawisk, ale także z tego, że informacje udzielane przez badanego wyznaczają niejako dalsze bodźce. Szczególnie w wywiadzie swobodnym wyraźne jest uzależnienie formy i treści danego bodźca od przebiegu wcześniejszych aktów komunikacji. O sekwencji bodźców możemy mówić wówczas, gdy kolejny bodziec kierowany jest do respondenta dlatego, że poprzedzająca je (bezpośrednio lub pośrednio) reakcja respondenta była taka, a nie inna, że zawierała takie, a nie inne informacje. Klasycznym przykładem sekwencji bodźców jest pytanie filtrujące i następujące po nim pytanie, które kierowane jest tylko do niektórych respondentów w zależności od tego, jakiej odpowiedzi udzielili na pytanie filtrujące.

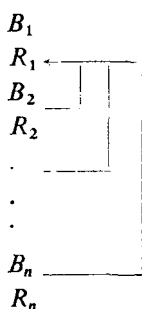
Istnienie takich sekwencji w analizowanych przez nas wywiadach ilustrują następujące przykłady:

- Ankieter: Jakie książki szczególnie chętnie Pan czytuje?
 Respondent: Najchętniej czytam książki przygodowe.
 A.: Przygodowe — jakiego rodzaju?
 R.: Wie Pan, przeważnie kryminały...
 A.: Jakie są Pana ulubione programy telewizyjne?
 R.: Przede wszystkim lubię oglądać programy rozrywkowe.
 A.: Jakiego rozrywkowe?
 R.: Muzyczne — „Z wizytą u Was”, „Giełda piosenki”.
 A.: To na pierwszym miejscu, a dalej jakie?
 R.: Niewątpliwie sport.

Na istnienie takich sekwencji pytań, także w wywiadzie kwestionariuszowym, zwracano uwagę w literaturze metodologicznej. R. L. Kahn i Ch. F. Cannel wyróżniają dwa rodzaje sekwencji: a) „lejkową” (*the funnel sequence*), w której przechodzi się od pytań bardzo ogólnych do ciągu pytań bardziej szczegółowych oraz b) „odwrotność sekwencji lejkowej” (*the inverted funnel sequence*), w której ciąg pytań szczegółowych zakończony jest pytaniem ogólnym⁶. Te dwie sekwencje nie wyczerpują jednak wszystkich możliwych powiązań między pytaniami.

Analizując sekwencje, które dostrzegliśmy w opracowywanych wywiadach, dokonywaliśmy ich podziałów biorąc pod uwagę trzy kryteria: ilość bodźców wchodzących do sekwencji, jej strukturę, tj. sposób powiązania bodźców, oraz funkcje, które pełnią poszczególne bodźce składające się na sekwencję.

Większość z analizowanych w tym przypadku 527 bodźców⁷ występowało w sekwencji (461 bodźców). Stworzyły one 140 sekwencji, z których większość (62%) miała następującą postać:

gdzie:

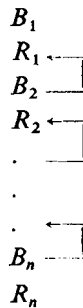
- B_1, B_2, \dots, B_n — kolejne bodźce ankietera,
 R_1, R_2, \dots, R_n — kolejne reakcje respondenta.

⁶ R. L. Kahn, Ch. F. Cannel, *The Dynamics of Interviewing. Theory, Technique and Cases*, New York 1957, s. 158—160.

⁷ Analiza ta wykonywana była na drugiej z prób (patrz tabela 5).

W sekwencji tego typu wszystkie kolejne przekazy ankietera od B_2 poczynając odnoszą się do pierwszej reakcji respondenta, tj. do R_1 . Większość sekwencji o takiej budowie składa się z dwóch bodźców i reakcji na nie.

Drugą grupę stanowią sekwencje, w których każdy następny bodziec jest związany z poprzedzającą go bezpośrednio reakcją, a więc układy o następującej postaci:

Trzecią kategorię stanowią sekwencje, których struktura jest kombinacją tych dwóch rodzajów struktur.

Funkcje, które bodziec pozostający w układzie sekwencyjnym może pełnić w stosunku do poprzedzającej go reakcji respondenta, można ująć w pewną typologię.

1. Żądanie wyjaśnienia — następuje po takiej reakcji, która wydaje się ankieterowi niejasna, niezrozumiała ze względu na swą treść lub budowę.

2. Żądanie uzupełnienia — kierowane do respondenta wówczas, gdy ankieter sądzi, że respondent może udzielić dodatkowych informacji w stosunku do tych, które zawarte są w poprzedzającej ją odpowiedzi.

3. Bodziec uściślająco-sugerujący — bardziej szczegółowy od poprzedniego, kierujący uwagę respondenta na konkretny szczegół, a więc sugerujący mu określony kierunek dalszych odpowiedzi, np. po pytaniu, jakie programy telewizyjne badany najchętniej ogląda, następowały pytania, w których wymieniane były konkretne audycje dla uzyskania szczegółowych informacji o tym, czy respondent lubi oglądać dane programy.

4. Uściślenie poprzedniego bodźca — przeformułowanie poprzedniego przekazu ankietera stosowane przez niego wówczas, gdy z odpowiedzi respondenta wnioskował, że ten wcześniejszy bodziec był nieprecyzyjny, niedokładnie wyrażał informację poszukiwaną przez niego, niedokładnie „wytyczał” kierunek odpowiedzi czy też nie został właś-

ciwie, to jest tak, jak oczekiwał ankieter, zrozumiany przez respondenta.

5. Naleganie — bodziec następujący po reakcji w postaci milczenia, nieskładnej artykulacji czy po odpowiedzi „nie wiem”, jeśli ankieter sądził, że uda mu się poprzez takie naleganie uzyskać właściwą odpowiedź (poszukiwaną informację).

6. Ułatwianie respondentowi procesów myślowych — przekaz występujący, gdy ankieter dostrzegał u respondenta trudności z udzieleniem odpowiedzi, a związane np. z przypomnieniem sobie jakichś faktów, uporządkowaniem myśli, przeprowadzeniem uogólnienia.

Z charakterystyki wyróżnionych typów funkcji można wyprowadzić dwa wnioski. Po pierwsze, zadanie pytania uwikłanego w sekwencję może być efektem szukania uzupełniającej informacji, „poprawiania” wcześniejszego bodźca lub przeciwdziałania dostrzeganej przez ankietera „niepełności” porozumienia między nim a respondentem. Po drugie, jest to właściwie typologia funkcji, jakie ankieter przypisuje bodźcom, czasem nieświadomie, a nie funkcji, jakie rzeczywiście są spełniane przez jego przekazy. Z tego, że ankieter użył danego bodźca w jednej z tych funkcji, nie wynika bowiem, że funkcja ta rzeczywiście została zrealizowana. Aby móc stwierdzić, jakie funkcje były faktycznie spełniane przez poszczególne bodźce, konieczna byłaby nie tylko analiza samych tych bodźców i poprzedzających je reakcji, ale także reakcji następujących po tych bodźcach. Jest to jednak zagadnienie zbyt daleko odbiegające od zasadniczego problemu badania i dlatego nie zajmowaliśmy się nim bliżej.

CECHY RESPONDENTÓW

Systematyzując czynniki, które mogą wpływać na długość przekazów respondentów i jej zależność od długości przekazów ankietera, nie sposób pominąć cech osób uczestniczących w wywiadach.

Istotną cechą ankietera byłyby jego „postawa” w stosunku do odbieranych reakcji. Objawianie zniecierpliwienia, przerywanie dłuższych wypowiedzi, ocenianie reakcji respondenta itp. mogłyby skutecznie zmienić przebieg poszczególnych aktów komunikacji i wpłynąć na długość udzielanych przez respondenta odpowiedzi. Ponieważ jednak ankieter prowadzący wywiady czynił to ze świadomością, że będą one wykorzystane także w tej analizie, możemy ten czynnik pominąć.

Co do respondentów to konieczne wydało nam się uwzględnienie przynajmniej jednej ich cechy, którą określiliśmy mianem gadatli-

wości. Dla oddzielenia grupy respondentów „małomównych” i „gadatliwych” wykorzystaliśmy trzy cechy ich przekazów: a) liczbę słów przypadających na jedną reakcję respondenta, b) liczbę bodźców skierowanych do danego respondenta w wywiadzie oraz c) udział wśród udzielonych przez danego respondenta odpowiedzi właściwych z dodatkowymi informacjami takiej ich podkategorii, do której należały odpowiedzi zawierające nie jedną, ale kilka różnych dodatkowych informacji.

Występowanie wszystkich tych trzech cech było zbieżne, to jest respondenci uznani za „gadatliwych” wypowiadali więcej słów w jednej odpowiedzi, skierowano do nich mniej pytań i częściej udzielali odpowiedzi, w których znajdowało się kilka dodatkowych informacji.

Nie wnikając w szczegóły przeprowadzonej analizy tego zagadnienia, warto zaznaczyć tylko, że „gadatliwość” jednego respondenta mogła być różna w poszczególnych częściach wywiadu. Spróbowaliśmy także wyrangować poszczególne kategorie logiczno-gramatyczne bodźców ze względu na ich efektywność, biorąc jednocześnie pod uwagę podział respondentów na „małomównych” i „gadatliwych”. Przyjęliśmy w związku z tym, że bodziec efektywny jest krótki i prowadzi do otrzymania odpowiedzi dłuższej od niego i należącej do kategorii odpowiedzi właściwych z dodatkowymi informacjami lub tylko właściwych.

Zestawienie szeregów rangowych dla respondentów „małomównych” i „gadatliwych” pokazało, że różne rangi w tych szeregach mają pytania typu „czy...?”. Mianowicie, stosowane w odniesieniu do respondentów „gadatliwych” są bardziej efektywne (znajdują się na drugim miejscu) niż w przypadku respondentów „małomównych” (na czwartym miejscu).

ZAKOŃCZENIE

Badawcza ostrożność nie pozwala nam formułować wniosków wykraczających poza analizowany materiał. To, że hipoteza Ch. F. Cannela potwierdziła się w tych wywiadach, nie oznacza jeszcze, że stwierdziliśmy istnienie generalnej prawidłowości procesu komunikowania się. Prowadzenie dalszych analiz tego typu wydaje się potrzebne z punktu widzenia metody badań socjologicznych, w których wykorzystuje się techniki oparte na komunikowaniu się. Z tego punktu widzenia, uwzględniającego możliwość formułowania dyrektyw praktycznych,

sam problem długości przekazów respondenta nie wydaje się zresztą najważniejszy. Większe znaczenie ma niewątpliwie „jakość” odpowiedzi, a nie tylko ich długość. Takie właśnie analizy, w których centralnymi zmiennymi byłyby treść przekazów respondentów i ich zawartość informacyjna, mogą mieć istotne znaczenie dla oceny materiałów uzyskiwanych za pomocą wywiadu swobodnego, a także dla poszukiwania najbardziej efektywnych form wypytywania w badaniach socjologicznych, dla ustalania stopnia trudności poruszanych zagadnień, oceny pracy ankierów itp.